

УДК 630x945.31(477.54)

Олена Голікова

Діяльність професора Єжи Беньяміна Флята як фундатора та першого директора Інституту землеробства в Маримонті у 1819–1830 рр. (до 200-річчя Харківського НАУ імені В. В. Докучаєва)

Окреслено значення доробку професора Єжи Беньяміна Флята (пол. *Jerzy Benjamin Flatt*) у започаткуванні Інституту землеробства в Маримонті. Розкрито сутність новаторських ідей ученого щодо організації аграрної освіти на науковій основі. Проведено ґрунтовний аналіз розробленого професором «Плану заснування землеробської школи в Маримонті». Актуалізовано ідеї науковця щодо органічного поєднання теоретичної підготовки та практичних навичок майбутніх фахівців аграрної справи. Доведено слушну думку фундатора аграрної освіти щодо розподілу рівень підготовки спеціалістів сільського господарства з урахуванням специфіки їхніх функцій у майбутньому. Вказано на актуальність забезпечення самоврядування у діяльності аграрного вишу. Вмотивовано необхідність стимулювання державою підготовки фахівців відповідного профілю шляхом надання преференцій у працевлаштуванні в державні установи особам, що мають документи про закінчення Інституту. Акцентовано увагу на проблемах соціального захисту учнів землеробського навчального закладу. Обґрунтовано роль професора Єжи Беньяміна Флята у створенні та розгортанні діяльності Інституту землеробства в Маримонті – одного із перших у Європі сільськогосподарських вишів.

Ключові слова: історія аграрної науки та освіти, професор Єжи Беньямін Флят, Інститут землеробства в Маримонті, «План заснування землеробської школи в Маримонті», Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва.

Olena Golikova

Activity of Professor Jerzy Benjamin Flyat as the Founder and the First Director of the Institute of Agriculture in Marymont in 1819–1830 (to the 200th Anniversary of the Kharkiv National V. V. Dokuchaiev Agricultural University)

The significance of achievements of Professor Jerzy Benjamin Flyat (Polish – *Jerzy Benjamin Flatt*) in establishing of the Institute of Agriculture in Marymont was defined. The essence of scientific innovative ideas of the scientist for the organization of agricultural education on a scientific basis was revealed. The detailed analysis of the developed by the Professor "Plan of Founding of an Agricultural School in Marymont" was carried out. The ideas of the scientist on combination of theoretical knowledge and practical skills of future specialists in agriculture were actualized. Reasonable opinion of these founder of the agricultural education as for the classification in the level of agricultural specialists training from the point of view of the specificity of there future functions was proved. The urgency of ensuring governments in agricultural university activity was specified. The necessity of the state stimulation of the appropriate profile specialists training by giving preferences in employment in the state institutions for persons having documents certifying the graduation of the Institute was substantiated. The attention is focused on the problems of social protection of the students of the agricultural educational establishment. The role of Professor Jerzy Benjamin Flyat in the creation and deployment of the Institute of Agriculture in Marymont, one of the first European higher agricultural educational establishments was underlined.

Keywords: History of Agricultural Science and Education, Professor Jerzy Benjamin Flyat, the Institute of Agriculture in Marymont, "Plan of Founding of an Agricultural School in Marymont", Kharkiv National V. V. Dokuchaiev Agrarian University.

Елена Голикова

Деятельность профессора Ежи Беньямина Флята как основателя и первого директора Института земледелия в Маримонте в 1819–1830 гг. (к 200-летию Харьковского НАУ имени В. В. Докучаева)

Определено значение наследия профессора Ежи Беньямина Флята (польск. *Jerzy Benjamin Flatt*) в учреждении Института земледелия в Маримонте. Раскрыта сущность новаторских идей ученого по организации аграрного образования на научной основе. Проведен углублённый анализ разработанного профессором «Плана учреждения земледельческой школы в Маримонте». Актуализированы идеи ученого относительно органического сочетания теоретической подготовки и практических навыков будущих специалистов аграрного дела. Доказана правильность мысли одного из зачинателей аграрного образования по распределению по уровням подготовки специалистов сельского хозяйства с учетом специфики их функций в будущем. Указано на актуальность обеспечения самоуправления в деятельности аграрного вуза. Мотивирована необходимость стимулирования государством подготовки специалистов соответствующего профиля путем предоставления преференций в трудоустройстве в государственные учреждения лицам, имеющим документы об окончании Института. Акцентируется внимание на проблемах социальной защиты учащихся земледельческого учебного заведения. Обоснована роль профессора Ежи Беньямина Флята в создании и развертывании деятельности Института земледелия в Маримонте – одного из первых в Европе сельскохозяйственных вузов.

Ключевые слова: история аграрной науки и образования, профессор Ежи Беньямин Флят, Институт земледелия в Маримонте, «План учреждения земледельческой школы в Маримонте», Харьковский национальный аграрный университет имени В. В. Докучаева.

Наступного року Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва відзначатиме 200-річчя свої діяльності, що актуалізує питання вивчення історії перших років його існування. Сьогодні ХНАУ є провідним науково-навчальним центром аграрної галузі України і прямим спадкоємцем створеного 5 жовтня 1816 р. Інституту землеробства в м. Маримонті (передмістя Варшави). Історія ХНАУ – це початкова точка в становленні вищої аграрної освіти і науки в сучасних Україні, Польщі та Росії.

Будучи прямим правонаступником Інституту землеробства в Маримонті – четвертого аграрного вишу в Європі – ХНАУ в своєму розвитку пройшов кілька етапів. *Перший етап:* 1816–1861 рр. – *маримонтський*. Інститут розміщувався в м. Маримонті, в передмісті Варшави і розвивався згідно з

польськими освітніми традиціями під жорстким контролем російської влади. *Другий етап:* 1862–1914 рр. – *ново-олександрійський*, коли Інститут був розташований у 120-ти км на південь від Варшави в містечку Пулави (яке упродовж 1842–1918 рр. мало назву – посад Нова Олександрія) Люблінської губернії. Починаючи від 1869 р., Інститут зазнав усебічної русифікації, що унеможливило його розвиток як польського вишу. 5 серпня 1914 р. ця вища школа, що опинилася на початку Першої світової війни у зоні військових дій, була евакуйована з Польщі до Харкова. Не маючи постійного місця, на правах евакуйованого, Інститут офіційно іменувався «Ново-Олександрійським інститутом сільського господарства та лісівництва (у Харкові)». Отже, польський період історії ХНАУ тривав фактично понад 100 років – від

1816 р. до 1921 р., коли спеціальною Постановою Раднаркому УСРР від 26 березня 1921 р. навчальний заклад було перейменовано на Харківський інститут сільського господарства та лісівництва. Саме з моменту цієї Постанови 1921 р. починається *третій – харківський етап* історії вишу.

Наукове дослідження польського періоду історії ХНАУ набуває особливого значення в сучасних умовах реалізації Україною євроінтеграційного курсу, адже упродовж 1816–1914 рр. цей навчальний заклад формувався під впливом традицій європейської освіти у кордонах етнічної Польщі, відповідно до закономірностей становлення і розвитку вищої аграрної освіти Європи у XIX – на поч. XX ст.

Метою цього дослідження є вивчення діяльності фундатора і першого директора Інституту в Маримонті професора Єжи Беньяміна Флята (1768–1860 рр., пол. Jerzy Beniamin Flatt), відомого у вітчизняній науковій традиції як Веніамін Флят [4, с. 35; 8, с. 8–9]. Попри те, що йдеться про людину, яка стояла біля витоків європейської сільськогосподарської освіти і науки, в українській історіографії діяльність польського вченого-агронома залишається малодослідженою проблемою. Спробу навести докладнішу інформацію про першого директора Інституту в Маримонті зроблено в колективній монографії «Історія Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва», присвяченій 195-річчю вишу. Але через обмеженість фактологічного матеріалу навіть у даті народження професора Єжи Беньяміна Флята було зроблено прикру помилку: нею назано 1778 р. [4, с. 35], у той час як він народився в 1768 р. і прожив 92 роки. Помер учений у 1860 р. у м. Радзимін неподалік від Варшави.

До кінця життя сфера його наукових і громадських інтересів була пов'язана з агрономією та сільськогосподарською освітою Польщі. Праці професора Флята надруковано у виданнях: «Опис князівства Варшавського з коротким нарисом історії Польщі до теперішнього часу» (1809 р.); «Опис Інституту незможних учнів у Гофвілі» (1816 р.); «Про стан конярства у Польському королівстві» (Варшава, 1829 р., т. 2) [2, с. 35–36] тощо. Учений редагував науковий часопис «Сегес» («Церера»), присвячений усім галузям аграрного виробництва. В одному з номерів журналу він навів мапу фільварку «Руда», який належав Інституту землеробства в Маримонті [9]. Сьогодні у Головній Школі Сільського Господарства у Варшаві, яка має з Харківським НАУ спільне історичне коріння, видатних науковців і педагогів нагороджують медаллю імені Єжи Беньяміна Флята [10].

Вірогідно, через брак документів польські та українські історики висловлюють різні погляди на питання терміну перебування професора Флята на посаді директора Інституту землеробства в Маримонті. Так, у польських джерелах наведено дати 1816–1833 рр. [9], в той час, як в українських – 1819–1830 рр. [4, с. 35]. Спробуємо розібратися в цих проблемах, спираючись на авторитетну джерельну базу – документальні матеріали за 1816–1919 рр., які до 1970 р. перебували на постійному зберіганні в архіві тодішнього Харківського СГІ, після чого їх було передано до Державного архіву Харківської області. Важливу роль у нашому дослідженні відіграли документи Маримонтського землеробського інституту Міністерства народної освіти [1].

Інші документальні матеріали залучено автором з оприлюднених польських, українських і російських джерел.

Народився Єжи Беньямін Флят 1768 р. у дворянській родині Яна Флята і Беати Кох у польському містечку Скокач неподалік Познані. Середню школу майбутній директор Інституту в Маримонті закінчив у м. Познань, після чого працював агрономом у фільварку. Пізніше викладав у пруському кадетському корпусі в м. Каліш (пол. Kalisz) у центральній частині Польщі [6]. З ініціативи польського державного і громадського діяча, вченого і мецената Станіслава Сташица, на той час – президента Товариства друзів науки у Варшаві (пол. Towarzystwo Przyjaciół Nauk, від якого бере початок Академія наук Польщі) Єжи Беньяміна Флята рекомендовано на посаду директора Інституту в Маримонті [9]. Для реалізації цих планів його відряджено до Німеччини та Швейцарії з метою ознайомлення з досвідом організації та методикою викладання в аграрних навчальних закладах цих країнах. Зокрема, професор Флят відвідав ферму Мьоглін (нім. Möglin) у містечку Вріцен (нім. Wriezen) неподалік Бранденбурга в Пруссії, яка належала агроному Альбрехту Даніелю Теєру (1752–1828 рр., нім. Albrecht Daniel Thaer) і де 1806 р. створено перший в Європі академічний інститут сільського господарства, який від 1819 р. називатиметься «Королівська Пруська Академія сільського господарства» (нім. Königlich Preußische Akademie des Landbaus) [7; 10], та сільськогосподарську школу Філіпа Емануїла Феленберга (1771–1844 рр., нім. Philipp Emanuel von Fellenberg) у містечку Гофвіль, неподалік Берна (Швейцарія) [6, с. 501–502]. Результатом останньої поїздки став, зокрема, рукопис професора Флята «Офіційна подорож у Швейцарію з Каліша» («Dziennik Podróży do Szwaycaryi z Kalisza», 1816 р.), який зараз зберігається в колекції музею Головної Школи Сільського Господарства у Варшаві [9].

Упродовж дворічного закордонного відрядження Єжи Беньямін Флят вивчав внутрішню організацію аграрних навчальних закладів; купував, наскільки вистачало фінансів, підручники і спеціальну літературу. Водночас він проводив заходи по створенню навчального закладу в Маримонті. Результатом цього став розроблений ним «План заснування землеробської школи в Маримонті» [3]. Цей документ складено 3 серпня 1818 р., коли закордонне відрядження ще тривало. Однак про його попередні результати та мету створення вищої аграрної школи в Польщі професор Флят поінформував Комісію народної освіти ще 22 липня [3, арк. 1]. На думку професора, мета школи в Маримонті полягала в «удосконаленні і підготовці аграрних землеробів». У Польщі, доводив учений, як і в інших європейських країнах, потрібно забезпечити підготовку трьох категорій землеробів: 1) старост і старших батраків; 2) економів та прикажчиків для окремих фільварків; 3) управителів великих маєтків – власних або чужих. До того ж формувати їхні знання потрібно з урахуванням специфіки тих функцій, які випускники Інституту мали виконувати в майбутньому. Ідею одночасної організації різних рівнів сільськогосподарської освіти в одному виші запозичено і розвинуто вченим із досвіду діяльності перших аграрних навчальних закладів у Європі.

Професор Флят виклав докладний план підготовки старост і старших батраків. В Інституті упродовж одного-двох

років мали навчатися хлопці, які мали знання на рівні будь-якої «елементарної школи» для бідних і яким виповнилося 16 років; чисельність учнів не повинна була перевищувати 12-ти осіб для забезпечення «кращого за ними нагляду та контролю» [3, арк. 1]. Учням, яким для подальшого навчання не вистачало знань з «елементарної школи», пропонувалися додаткові щоденні годинні заняття, де їх навчали читанню друкованих і рукописних матеріалів, усному рахівництву, малюванню від руки простих землеробських знарядь та предметів домашнього вжитку, а за бажанням та здібностями – вчили писати і складати прості реєстри. Важливе місце у планах вченого відводилось практичним заняттям: влітку – роботі в полі та нагляду з боку майбутніх старост за робітниками; взимку – ремонтуванню сільськогосподарських знарядь та догляду за рогатою худобою тощо. Оплачувати навчання мала особа, зацікавлена в підготовці старости чи батрака. Професор Флят наполягав на негайному відкритті такої школи в Маримонті під безпосереднім керівництвом директора Інституту, щоб завдяки цьому надати шкільному вчителю можливість «стати досвідченим у своєму покликанні». Через кілька років школу планувалося перевести у фільварок Вавржишев, де на одного учня планувалося щороку витратити 300 польських злотих [3, арк. 1 зв, 2]. Професор Флят відзначав, що цей план він запозичив із досвіду школи для бідних у швейцарському Гофвілі. На його переконання, школи для бідних землеробів з часом існуватимуть у кожному фільварку та готуватимуть як старості і батраків, так і сільських господарів та «елементарних вчителів», що згодом дозволить відокремити школи від Інституту землеробства в Маримонті.

Підготовка економістів та економічних писарів (у сучасних термінах – менеджерів і бухгалтерів) мала свої особливості, – доводив далі професор Флят. Для підготовки таких фахівців в Інституті потрібен був дещо вищий рівень початкової освіти вступників. Якщо знань бракуватиме, один з учителів чи секретар Інституту мав взяти на себе читання лекцій про те, «як писати листи, вести кореспонденцію і письмові рахунки» [3, арк. 2]. З економічних дисциплін підінспектором Інституту тричі на тиждень мав викладатися курс теоретичного і практичного землеробства «без глибоких висновків з хімії, фізіології рослин і зоології». Учнів мали навчати простим способом аналізу ґрунту; класифікації рослин, що вирощуються у господарствах; використанню та ремонту сільськогосподарських знарядь і простих машин. Вихованці отримували деякі знання з тваринництва, а також із ветеринарії. Їх навчали виготовленню пива і горілки на найкращих пивоварних і винокурних заводах [3, арк. 2, 2 зв.]. Найбільш точні знання учні цієї групи мали отримати з вчення «економічного рахівництва». У класах учні займатимуться «наукою... щонайбільше 3 години»; в інший час вони працюватимуть у господарствах для набуття практичних навичок. Група таких учнів становитиме не більше 12 осіб; годуватимуть їх – «в економа чи писаря». Уряд визначатиме платню за перебування в Інституті. З метою заохочення до навчання в Інституті професор Флят пропонував заборонити працевлаштування у державні маєтки на посади старост, економістів чи агрономів, а також на державні посади в Головне Управління Національного Державного

Майна осіб, які не матимуть документів про навчання в Інституті [3, арк. 2 зв.].

Найбільш суворі вимоги професор Флят висував до підготовки управителів маєтками. На навчання мали вступати особи, що мали освіту хоча б на рівні 4 класів департаментських шкіл; число учнів визначалося не більше 15 осіб віком від 16 до 30 років «і навіть більше, лише б було покликання». Упродовж двох років навчання ці студенти вивчатимуть загальну, агрономічну і технічну хімію, фізику, механіку, зоологію і ветеринарію, ентомологію, ботаніку і фізіологію рослин, мінералогію, курс практичного і теоретичного землеробства, математику, сільське будівництво, лісівництво, аграрне законодавство, таксацію, адміністрування маєтків і сільськогосподарське рахівництво. Заняття в аудиторіях мали тривати 4–5 годин; інший час відводився «для особистої наполегливості» (у сучасних термінах – індивідуальна робота). Харчуватися студенти цієї групи мали разом з директором Інституту «для кращого знайомства та виховання належної сором'язливості» [3, арк. 3].

Отже, відповідно до соціальної приналежності, рівня початкової освіти та тих виробничих завдань, що їх виконуватимуть вихованці Інституту в своїй майбутній професійній діяльності, їх було розподілено за трьома групами. Подібний підхід до організації Інституту професор Флят перейняв з досвіду організації перших аграрних навчальних закладів в Європі.

Окрему частину Плану з організації Інституту в Маримонті становить ідея співіснування в одному навчальному закладі землеробської, ветеринарної і лісівничої шкіл. Об'єднання їх під дахом одного інституту було зумовлено суто прагматичними завданнями: 1) необхідністю для старост та управителів маєтків мати всебічні знання одночасно з аграрної, ветеринарної та лісівничої галузей, щоб забезпечити потреби як аграрного виробництва Польщі, так і стабільні прибутки випускників Інституту; 2) збереженням «народних грошей» (ті ж самі професори, література, колекції, обладнання тощо); 3) наближенням до місць практики, адже в інститутських фільварках знаходилися стада овець, коней, свиней, великої рогатої худоби, нарешті ліси, що сприяло отриманню вихованцями Інституту практичних навичок. З цих же причин професор Флят виступав проти існування Лісівничої школи у Варшаві, віддаленої від практичного лісівництва і доводив необхідність проживання «головних викладачів кожної школи» в Маримонті, ближче до місць практики та до учнів усіх відділень [3, арк. 3, 3 зв.].

Окремий розділ плану присвячено управлінню Інститутом та його господарством. Управління Інститутом покладалося на директора Інституту, який неодмінно мав мешкати в Маримонті й підпорядковуватись Урядовій комісії (якійсь одній: або Комісії народної освіти, або Комісії внутрішніх справ, щоб уникнути подвійного підпорядкування та плутанини). На переконання професора Флята, директор мусить мати всю повноту влади в Інституті, з одночасним забезпеченням контролю його діяльності з боку уряду. Але жодне директорське рішення (навіть хибне, на думку вищого керівництва) не підлягало скасуванню без погодження з директором та врахування його аргументів. Директор мав відповідати за господарську та навчальну роботу; підбирав кадри для їх

подальшого затвердження у вищих інстанціях та складав інструкції для кожного підлеглого; визначав план лекцій та предмети, що вивчатимуться в Інституті, при цьому особисто мав 6–8 уроків на тиждень. Також до його компетенції належав нагляд за учнями, фінансові питання із щомісячним звітом про інститутські та господарські кошти та раз на три місяці – про стан усього Інституту. Раз на тиждень він мав відвідувати фільварки і бути в курсі усіх справ інститутських господарств. До того ж мати певну фінансову самостійність, щоб мати можливість витратити щонайменше 600 польських злотих на вирішення невідкладних питань без погодження з начальством [3, арк. 4–4 зв.]. Фактично Планом передбачено зосередження всіх управлінських функцій в руках директора, своєрідна централізація влади в його руках, адже «...у землеробстві надзвичайно багато залежить від того, щоб своєчасно і з великою старанністю виконувати роботи, і відтак, що лише директор знає про загальний хід справ, наперед знаючи, де й що потрібне, ...він один лише може всім управляти...» [3, арк. 4].

На нашу думку, вже на початку XIX ст. досвід перших європейських сільськогосподарських шкіл підштовхував їхніх організаторів до розуміння значення самоуправління у діяльності вишів із наданням широких повноважень їхнім керівникам. Професор Флят так сформулював цю ідею: «Чим менше директор буде зв'язаний по руках у справі обладнання господарства, тим відповідальнішим він буде, і тим більшого успіху можна очікувати...» [3, арк. 4 зв.].

Після повернення з-за кордону в грудні 1818 р. професора Флята 1 січня 1819 р. було призначено директором Інституту. На наш погляд, твердження польських колег про перебування професора Флята на цій посаді з 1816 р. якраз не враховує факту офіційного призначення професора Флята на цю посаду в 1819 р., після затвердження урядом відповідного звіту по результатах відрядження вченого до Європи. Заняття в Інституті розпочалися лише 30 серпня 1820 р. Розташовувався Інститут у колишньому палаці королеви Польщі Марії Казимири (Марисеньки) Собеської, дружини короля Яна III Собеського. До програми навчання було включено такі дисципліни: фізику, механіку, ботаніку, фізіологію рослин, сільськогосподарську і технічну хімію, мінералогію, геодезію з нівелюванням, сільськогосподарську архітектуру, креслення, землеробство, культуру рослин, тваринництво, організацію господарства, лувництво, рибальство, таксацію маєтків, історія сільського господарства, ветеринарію й лісівництво. Навчальною програмою було передбачено проведення сільськогосподарських дослідів, наукових досліджень і виробничої практики. Завдяки зусиллям вченого в Інституті діяли: бібліотека, цегельня, млин для подрібнення кісток на добрива, лісівнича дача, хмільник, винокурня, ферма великої рогатої худоби тощо. Директор регулярно здійснював заходи для підняття престижу Інституту і його значущості в аграрному виробництві. Результатом його діяльності в цьому напрямі стало відкриття 1824 р. ветеринарної школи. Вона розміщувалася у фільварку Бураки.

Директорство професора Флята тривало до 1830 р. Під час антиросійського повстання 1830–1831 рр. Інститут

землеробства в Маримонті та Лісівниче училище у Варшаві опинилися в центрі революційних подій. У листопаді 1830 р. приміщення Маримонтського інституту було зруйновано. Значно скоротилася чисельність учнів «обох інститутів» [5, арк. 4 зв.]. Через незначне число студентів і нестачу коштів уряд у 1832 р. припинив фінансування вишу. За період від 1816 до 1830 рр. Інститут землеробства підготував 70 фахівців із сільського господарства [4, с. 64].

Становлення сучасного ХНАУ відбувалося в контексті європейського процесу організації аграрних вишів на початку XIX ст. Стрижнем цього процесу була ідея забезпечення аграрного виробництва фахівцями усіх рівнів підготовки, що й визначало суму та якість знань, які вони мали отримати в аграрних навчальних закладах. Логічним продовженням цього процесу стала програма реформування аграрної освіти, розроблена професором В. В. Докучаєвим на поч. 90-х рр. XIX ст.: «Якщо дійсно бажають піднести землеробство... необхідні добра воля, освічений погляд на справу і любов до землі... А цій біді зможе допомогти лише одна школа – школа початкова, школа середня, школа вища, університетська» [2, с. 116].

Досвід європейських вищих аграрних шкіл, опрацьований фундаторами Інституту землеробства в Маримонті на початку XIX ст., слугував «дорожньою картою» наступним поколінням ідеологів і натхненників вищої сільськогосподарської освіти аж до початку XXI ст. – незалежно від географічного розташування вишу і політичних уподобань його керівників. На момент відкриття навчального закладу в Маримонті на його перший курс було прийнято три студенти, з якими працювали три професори. За майже 200 років свого існування ХНАУ підготував понад 100 тис. фахівців-аграріїв і лісівників. Це стало можливим не в останню чергу завдяки застосуванню принципів заснування землеробської школи в Маримонті, розроблених професором Флятом, багато з яких не втратили своєї актуальності й дотепер.

1. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. 669, оп. 3. 2. Докучаев В. В. Наши степи прежде и теперь / В. В. Докучаев. – М.; Л.: Сельхозгиз, 1936. – 123 с. 3. Записка директора института г. Флята с предложением плана учреждения земледельческой школы в Маримонте (3 августа 1818 г.) // ДАХО. – Оп. 3, од. зб. 4. – Арк. 1–7. 4. Історія Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва: кол. моногр. / О. М. Голікова, А. І. Кравцов, Р. І. Киричок та ін. / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. – Харків, 2011. – 544 с. 5. Материалы о присоединении к институту Варшавского лесного училища: указ, письма, докладные (9 октября 1838 г. – 14 марта 1840 г.) // ДАХО. – Оп. 3, од. зб. 20. – Арк. 1–9. 6. Российская педагогическая энциклопедия: В 2 тт. / Гл. ред. В. В. Давыдов. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1993–1999. – Т. 2 (М-Я). – 1999. – 672 с. 7. Тээр, Альбрехт-Даниель // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 тт. (82 тт. и 4 доп.). – СПб., 1890–1907 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Тээр,_Альбрехт_Даниель. 8. Фурсенко И. Д. Харьковский ордена Трудового Красного Знамени сельскохозяйственный институт имени В. В. Докучаева: очерки истории / И. Д. Фурсенко. – К.: Урожай, 1968. – 168 с. 9. Jerzy Benjamin Flatt [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://warszawa.wikia.com/wiki/Jerzy_Benjamin_Flatt. 10. Medal. Jerzy Benjamin Flatt [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://archiwumallegro.pl/jerzy_benjamin_flatt-2815026753.html. 11. Rittergut Möglin [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://de.wikipedia.org/wiki/Rittergut_Möglin.